

Prilog razumijevanju Osnove za utemeljenje narodne vojske u Trojednoj kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj

Goran Sunajko

Leksikografski zavod Miroslav Krleža

SAŽETAK: Rad prikazuje važnost *Osnove za utemeljenje Narodne vojske u Trojednoj kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj*, kao jedne od najvažnijih *Osnova* koje je donio Hrvatski sabor u razdoblju europskih revolucionarnih zbivanja 1848–1849. Osim što pokazuje program stvaranja hrvatske vojske kao narodne, *Osnova* je i izniman politički dokument koji nadilazi vojnu problematiku i pridonosi pokušaju stvaranja hrvatske države s vlastitim suverenitetom te autonomnim političkim sustavom i njegovim institucijama odgovornima hrvatskome narodu kao nosiocu suvereniteta.

Ključne riječi: *Trojedna kraljevina, revolucija 1848–49., narodna vojska, hrvatski nacionalni program, Hrvatski sabor, Bansko vijeće, Vojna krajina, Banska Hrvatska.*

Revolucije u Europi 1848–1849.

Težnja hrvatskoga naroda za slobodom i samostalnošću neosporna je i nepobitna povijesna činjenica. Hrvatski je narod kroz povijesne etape svojega razvoja pokušavao, manje ili više uspješno, steći najprije svoju autonomiju te, naposljetku, potpunu slobodu, samostalnost i državnu suverenost. Dug put kojim se do toga pokušavalo doći prolazio je od ratova i državnih saveza do legitimacijske osnove proglašenja i konstituiranja suverene hrvatske države krajem 20. stoljeća. Međutim, s povijesnim odmakom jasno je da se afirmacija hrvatskoga naroda u punom političkom smislu mogla dogoditi tek kada su se za nju osigurale određene pretpostavke, koje su bile plod modernih revolucija i teorijskog postavljanja ideje nacije i nacionalne države, a one su se pak u potpunosti ozbiljile u 19. stoljeću. Za to je osobito znakovito razdoblje druge polovine 19. stoljeća, kada Europa, ponajprije europske države utemeljene kao monarhije, prolazi kroz važna revolucionarna zbivanja. Ta zbivanja obuhvaćaju usporedni proces promjene političkoga sustava iz monarhijskoga u republički, koji je pretpostavka uspostave narodne suverenosti, najprije naroda kao puka, a potom i političku transformaciju naroda u naciju u okviru novonastalih nacional-

nih država s nacijom kao izvorom suverenosti. U tom su smislu najdalje odmaknule velike europske države (Francuska, Njemačka, Italija). Unutar njih do kraja 19. st. dovršile su se revolucije koje su dovele do pune afirmacije nacionalne države, s tim da su mnoge europske države u formalnome smislu zadržale monarhijski sustav vlasti, no s minimalnim i uglavnom ceremonijalnim ovlastima krune. Tako je revolucionarna 1848. godina u Francuskoj bila obilježena autoritarnom vladavinom Louisa Philippea, pod kojom su, zbog poljoprivredne krize i gladi 1846. te industrijske krize 1847. godine, građanstvo i seljaštvo bili spremni na rušenje režima; to se i dogodilo 1848. godine te je nakon toga uspostavljena republika. Istodobna revolucionarna zbivanja u Njemačkoj nisu bila centralizirana kao u Parizu, već su bila rasprostranjena na nekoliko njemačkih industrijskih gradova. Tako se revolucija odvijala ponajprije u Porajnju i južnim njemačkim državama, a poslije je prenesena na Prusku, odnosno Berlin i Königsberg te dalje u Frankfurt, Dresden i Baden. U Italiji je u pozadini revolucionarnih zbivanja bio sukob između pristaša talijanskog ujedinjenja i pristaša postojećega feudalnoga poretka. Glavni je protivnik talijanskog ujedinjenja bila Habsburška Monarhija, koja je pod svojom vlašću držala pojedine talijanske zemlje. Stoga je talijanska revolucija, poput one u Njemačkoj, bila raspršena na pojedine dijelove zemlje (Lombardija, Venecija, Pijemont, Toskana).

U Habsburškoj su Monarhiji revolucionarna zbivanja bila ponešto drukčijih obilježja i slabijeg intenziteta, no za nas su ona znatno važnija zbog afirmacije hrvatskoga narodnoga pokreta. Habsburška apsolutistička, feudalna vladavina s jedne strane, te obespravljen i potlačen puk u svim austrijskim zemljama s druge strane prouzročili su na kraju nezadovoljstva i ustanke od talijanskih provincija, uže Austrije, Mađarske, Češke, Slovačke, Galicije, Hrvatske do Vojvodine srpske i rumunjskog Erdelja. Revolucionarna je zbivanja u bitnome obilježio sukob koji je trajao do kolovoza 1849. godine između Mađara i Austrijanaca na jednoj strani, te ostalih naroda Monarhije na drugoj strani. Nakon svrgavanja omraženoga Metternichova režima, koji se temeljio na strahu da će prodor nacionalnih i liberalnih ideja završiti slomom Monarhije, ali i raspadom Europe, buržoazija je ipak, iz vlastitih interesa, zadržala njegovu politiku prema brojčano nadmoćnome slavenskome svijetu u Monarhiji, pa nije dopuštala ustanke u svim njezinim dijelovima te ih je silom gušila.¹ Istodobno je mađarska elita iskoristila slabost bečkoga dvora i od kralja iznudila velike političke ustupke, koji su Mađarskoj dali status *de facto* samostalne države, s resorima vanjskih, vojnih i financijskih poslova. Prema ustavnim zakonima mađarskoga sabora iz travnja 1848. godine slavonske su županije trebale biti neposredno pripojene Ugarskoj, dok bi uža Hrvatska zadržala prividnu pokrajinsku autonomiju.² U ugarskom dijelu Monarhije zbog nedovoljno razvijene buržoaske klase nositelj

¹ Vidi Zöllner, E., Schüssel, Th.: *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb 1997, str. 232 – 235.

² Markus, T.: *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 12 (2006), str. 19 – 40, 20.

madžarskoga nacionalnoga pokreta bilo je srednje plemstvo, većinom u organizaciji Lajosa Kossutha³, koje je u odnosu na krunu vodilo politiku zauzimanja za autonomiju i veće slobode plemstva, a prema puku, seljaštvu i nemadžarskim narodima autoritarnu politiku. Politika ugarskoga plemstva i u pravnome, odnosno ustavno-pravnome smislu bila je konzervativna, utemeljena na povijesnom feudalnom državnom pravu prema kojemu su u Ugarskoj samo Madžari povijesna nacija, jer su u prošlosti jedino oni imali samostalnu feudalnu teritorijalno-upravnu cjelinu, dok (izuzev hrvatskoga ograničenog suvereniteta u određenim povijesnim razdobljima) drugi nemadžarski narodi to nisu imali.

Iz svega navedenoga vidljivo je kako su se revolucionarna zbivanja u Habsburškoj Monarhiji kretala u tri temeljna sukoba: između Austrije i Ugarske kao državnih suprotnosti, potom između vladajuće feudalne klase te građanstva i seljaštva kao klasnoga sukoba te između Madžara i Austrijanaca te nemadžarskih i neaustrijskih naroda kao nacionalnog sukoba. U ugarskome dijelu, a to je osobito bitno za Hrvatsku, madžarsko je plemstvo nastojalo višenacionalnu Ugarsku održati kao jedinstvenu centraliziranu unitarnu (madžarsku) nacionalnu državu. U tome nastojanju Madžari su povelili otvoreni rat prema svim ustaničkim pokretima Srba, Slovaka, Rumunja i Ukrajinaca, osporavajući također Hrvatima pravo na političku slobodu.

Politički događaji u Hrvatskoj 1848–1849.

U tome su razdoblju za Hrvatsku bila važnija revolucionarna kretanja u Habsburškoj Monarhiji, koja nisu zaostajala za europskim političkim previranjima. Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija dočekala je revolucionarna zbivanja 1848. godine teritorijalno razjedinjena, ekonomski zaostala i politički slaba, a samo je Banska Hrvatska imala ograničenu autonomiju, koja je bila više pokrajinska nego državna.⁴ Nakon madžarskih nacionalnih zahtjeva u ožujku 1848. godine prema centraliziranoj državi s madžarskim kao službenim jezikom, u kojoj bi Slavonija postala sastavnim dijelom Ugarske, te nakon ožujkoga prevrata u Beču i pada Metternicha, a u nemogućnosti da sazovu Hrvatski sabor, predstavnici Narodne stranke pretvorili su u ožujku 1848. godine Zagrebačku skupštinu u Narodnu skupštinu. Nakon toga je Hrvatski odbor u Beču zatražio sazivanje Hrvatskoga sabora i teritorijalnu cjelovitost Trojedne kraljevine i njezino povezivanje s austrijskim nasljednim zemljama.

Zahtjev za teritorijalnim jedinstvom nije se javljao samo u političkim krugovima nego i u kulturnim i publicističkim. U to je doba npr. Bogoslav Šulek u više članaka zagovarao teritorijalnu cjelovitost Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i

³ Vidi Hanák, P.: *Povijest Madarske*. Barbat, Zagreb 1995, str. 138–146.

⁴ Markus, T.: *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, str. 19.

Dalmacije.⁵ Također su djelovali i Ljudevit Vukotinović, Ivan Mažuranić i Ivan Kukuljević tražeći novi savez s Ugarskom na što ravnopravnijim osnovama u smjeru veće hrvatske autonomije. Pritisak mađžarskoga nacionalizma tražio je nužnost organizacije političkoga vodstva hrvatskoga pokreta. Tu je najvažnija ustanova bila osoba bana, jer Trojedna kraljevina tada nije imala bana, već banskoga namjesnika – zagrebačkoga biskupa Jurja Haulika. I hrvatskoj eliti i bečkom dvoru bilo je u interesu da ban bude vojna osoba, koja bi mogla poslužiti protiv mađžarskih separatističkih tendencija.⁶ Kao odgovor na takve zahtjeve kralj Ferdinand I. imenovao je 23. III. 1848. godine Josipa Jelačića hrvatskim banom, a dva dana poslije u Zagrebu je održana Narodna skupština koja je prihvatila *Zahtijevanja naroda* u 30 točaka, u kojima je izražen zahtjev za državnim i društvenim promjenama.⁷ Jelačić je ubrzo izdao proglas (*Bansko pismo*) kojim je ukinuo kmetstvo i objavio da do utvrđivanja novih odnosa s Ugarskom, a što će učiniti Hrvatski sabor, prekida veze s ugarskom vladom. Dana 5. VI. započeo je s radom prvi izabrani (nestaleški) Hrvatski sabor, što je bila prekretnica u modernizaciji hrvatskoga građanskoga društva. Iako je kralj na mađžarski zahtjev smijenio Jelačića, a Sabor je privremeno prestao s radom (do 29. VI.), ubrzo su bile potvrđene i sve Jelačićeve odluke iz ožujka i travnja 1848. godine, a između ostaloga bio je istaknut zahtjev za federativnim preuređenjem Monarhije, sjedinjenjem Dalmacije s Bansom Hrvatskom i politički savez Vojvodine srpske, južne Štajerske, Koruške, Istre i Gorice s Hrvatskom. Ubrzo je bio izglasan i *Ustav krajiški* radi sjedinjenja Vojne krajine s Bansom Hrvatskom. U prvom razdoblju zasjedanja Sabor je donio najvažnije političke odluke, odvajanje Trojedne kraljevine od Ugarske i postignuće teritorijalne cjelovitosti. Priznao je financijske, vojne i vanjske poslove kao zajedničke za sve zemlje Monarhije, ali samo u okviru ustavnoga poretka i poštovanja hrvatske političke autonomije. Prije zaključenja zasjedanja Sabor je izdao proglas europskim narodima *Manifest naroda Horvatsko – Slavonskoga*, u kojem je istaknuto, na tragu Slavenskoga kongresa u Pragu 1848. godine i *Manifesta europskim narodima*, da je osnovna težnja Hrvata biti slobodan narod u slobodnom austrijskom carstvu.⁸ Za to je osnovni uvjet prestanak mađžarske i austrijske vladavine nad ostalim narodima Monarhije i ostvarenje političke autonomije svakoga naroda na njegovu etničkom teritoriju.⁹ U lipnju se u hrvatskoj javnosti formirala ideja austroslavizma iz težnje za zaštitom hrvatskih nacionalnih interesa, a do početka srpnja oblikovan je hrvatski politički program ujedinjenja hrvatskih zemalja i ostvarivanja ograničene hrvatske samostalnosti u okviru Monarhije. Tijekom srpnja i kolovoza zaoštrili su se

⁵ *Isto*, str. 20.

⁶ *Isto*, str. 21.

⁷ Vidi Šidak, J. *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1979., str., 51.

⁸ *Isto*, str. 25.

⁹ Markus, T. *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, str. 25.

hrvatsko-madžarski odnosi, jer Ugarska nije htjela pristati na hrvatske zahtjeve koji bi redefinirali mađarsko shvaćanje suverenosti. Nakon što mu je 4. IX. vraćena banska čast i vojne ovlasti (pod utjecajem Austrije, koja je željela stabilizirati i obnoviti jedinstvo Habsburške Monarhije te odobravanjem i potporom hrvatske javnosti) Jelačić je navijestio rat Ugarskoj i Erdelju, s vojskom prešao Dravu, zauzeo Međimurje i krenuo na Budim i Peštu, a nakon neodlučne bitke kraj Pákozda i Valencea povukao se prema austrijskoj granici i sudjelovao u gušenju pobune u Beču te je 3. X. 1848. godine bio imenovan kraljevskim komesarom i zapovjednikom sve vojske u Ugarskoj. Nakon toga Jelačić je bio imenovan gubernatorom Rijeke i Dalmacije te je prvi put nakon nekoliko stoljeća većina hrvatskih zemalja bila ujedinjena, makar privremeno, jer je Jelačić ubrzo izgubio položaj komesara. Početkom 1849. godine u Zagrebu je započeo raditi Veliki saborski odbor, koji je do travnja izradio zakonske osnove o hrvatskim županijama, vladi, saboru, narodnoj vojsci te o odnosu prema Austriji. Nakon austrijskoga zauzimanja Pešte i ruske intervencije u mađarski dio Monarhije, mađarska revolucija je ugušena i donesen je Oktroirani ustav, koji je u Hrvatskoj proglašen 10. IX. 1849. godine. To je označilo i kraj organiziranoga hrvatskoga političkog i nacionalnoga pokreta 1848–49. Po Ustavu, zajednički su se poslovi Monarhije vanjskih poslova, financija i vojske proširili i na sve ostale bitne političke i ekonomske funkcije, a Trojedna kraljevina degradirana je na status krunovine, što je u pitanju autonomije lošiji položaj u odnosu na ograničenu pokrajinsku autonomiju te pogotovo u odnosu na širu državnu autonomiju, za koju se 1848. godine zauzimao Hrvatski sabor. Nemogućnost ostvarenja povijesne težnje za teritorijalnom cjelovitosti Trojedne kraljevine bila je očita i u nemogućnosti spajanja Vojne granice (Krajine) i Dalmacije s Bansom Hrvatskom i Slavonijom, što bi ojačalo njezin položaj u odnosu na Habsburšku Monarhiju.

Osnova hrvatskoga nacionalnoga programa 1848–1849.

U razdoblju 1848–1849. osobito je važno izdvojiti rad Hrvatskoga sabora, odnosno saborskih odbora, koji su tijekom 1849. godine donijeli nekoliko zakonskih *Osnova i Programa*. Neke su od njih imale i važne političke implikacije, ponajprije za državotvornu misao i stvaranje hrvatske nacije na temelju nacionalnoga suvereniteta. »Prvo, sve odluke koje je donio Hrvatski sabor sada ih je prvi put izglasao (a) kao zakonske osnove, (b) u ime cjelokupnog hrvatskog naroda i (c) na temelju nacionalnog suvereniteta; drugo, sve te saborske odluke stoga za suvremenike imaju vrlo veliko državopravno značenje, jer ih je donio Sabor kao zakonodavno i predstavničko tijelo u ime hrvatskog naroda na temelju načela modernoga svijeta koja su prilagođena građanskom društvu u razvoju; treće, bile su to prema tome zakonske odluke na kojima su hrvatski preporoditelji od tada mogli pravno utemeljiti najvažnije integracijske nacionalne osnovice i zahtjeve: o formiranju hrvatske političke zajednice, hr-

vatske nacionalne države, o utemeljenju svih nacionalnih institucija, o ustrojstvu unutrašnjeg suvremenog političkog i društvenog sistema, o modernizaciji zemlje na svim područjima itd.«¹⁰ Važnost *Osnova* nije samo u reguliranju predmeta koje uređuju, nego znatno šira, u pokušaju hrvatskoga političkog zakonodavnoga tijela da obnaša suverenu vlast, i to u okolnostima kada hrvatski narod zato što nema suverenu državu nije u političko-teorijskom smislu konstituiran u političku naciju. *Osnove* stoga nadilaze svoje realne, primjenjive mogućnosti u trenutku u kojem su nastale, ali pokazuju koliko su predstavnici hrvatskoga naroda bili državnički mudri i politički spremni za ostvarenje hrvatske državotvorne težnje koja će slijediti krajem 19. i osobito početkom 20. stoljeća. *Osnove* ili, u proširenom značenju nakon rasprava u intelektualnoj javnosti hrvatskih preporoditelja, *osnove hrvatskog nacionalnog programa* bit će, zaključuje Korunić, od 1861. nadalje i realizirane, a »realizacijom tog nacionalnog programa, njegovih posebnih nacionalnih ciljeva, utemeljene su važne integracijske nacionalne osnovice na kojima počiva integracija moderne hrvatske nacije.«¹¹ *Osnove* su, osim saborskih odbora koji su na njima radili, prihvatili i nadopunili intelektualci i političke institucije, odnosno *Bansko vijeće*, *Narodna stranka*, političko društvo *Slavenska lipa na Slavenskom jugu*, zagrebačke novine (*Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, *Slavenski žug*, *Südslavische Zeitung*, *Jugoslavenske novine*) pa dakle i hrvatski preporoditelji (javni djelatnici, političari, intelektualci) okupljeni u svim tim nacionalnim institucijama.

Tako su doneseni: 1) *Osnova o teritorijalnoj i političkoj cjelovitosti Trojedne kraljevine* (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije), u kojoj se traži utemeljenje političke zajednice i političkoga sustava te formiranje jedinstvenoga hrvatskoga političkoga naroda s vlastitim državnim institucijama. Najvažniji je dokument, jer se na izravan način pokušava uspostaviti državnost te konstituirati hrvatska nacija kao nositelj suverenosti; 2) *Osnova o formiranju i organizaciji moderne hrvatske nacionalne države*, koja bi nastala nakon ujedinjenja Trojedne kraljevine. Imala bi potpun unutarnji suverenitet i ograničen vanjski, budući da se traži preustroj Monarhije u federaciju; 3) *Osnova o utemeljenju Hrvatskog sabora kao predstavničkoga tijela hrvatskoga naroda*. *Sabor bi bio samostalan i neovisan u svim unutarnjim političkim pitanjima, a vanjsko-politička pitanja (vojska, financije) bili bi u nadležnosti Monarhije*; 4) *Osnova o utemeljenju hrvatske vlade*, koja bi bila odgovorna zakonodavnom tijelu, tj. Hrvatskom saboru. Obavljala bi sve unutarnje poslove osim zajedničkih; 5) *Plan o utemeljenju institucije hrvatskog bana* i zahtjev da se izabere J. Jelačić za hrvatskoga bana. Prema tadašnjim dokumentima, ban bi bio odgovoran samo kralju, a imao bi važnu vojnu i političku moć u hrvatskoj državi i mogao bi raspisivati izbore za Hrvatski sabor. Prema tim osnovama, banu bi pripala izvršna vlast kao kraljevom namjesniku na

¹⁰ Korunić, P. *Radovi*, 31 (1998), str. 9 – 39, 15 – 16.

¹¹ *Isto*, str. 16.

području Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije); 6) *Osnova o utemeljenju novog političkog sustava*, prema kojem se politički sustav utemeljuje kao neovisan i određen sustavom građanskoga društva; 7) *Osnova o utemeljenju narodne vojske*, koja je, osim što znači novi vojni ustroj i pretvaranje vojske u narodnu, iznimno važan dokument s političkim implikacijama u pitanjima suverenosti i političke moći Trojedne kraljevine; 8) *Osnova o utemeljenju sistema suvremenog školstva i obrazovanja*, prema kojem je potrebno modernizirati školstvo i uvesti hrvatski jezik u nastavu na svim razinama te osnovati hrvatsko sveučilište u Zagrebu; 9) *Osnova o utemeljenju sistema građanskog/civilnog društva*, prema kojoj je za izgradnju modernoga društva potrebno omogućiti sve građanske i političke slobode sukladno razvoju modernoga građanskoga društva kao pretpostavci izgradnje jedinstvene hrvatske nacije; 10) *Osnova o odnosu Trojedne kraljevine prema Monarhiji: program o utemeljenju (kon)federalne zajednice*, prema kojoj hrvatska država, kao jedinstvena i teritorijalno cjelovita kraljevina (Trojedna kraljevina), može stupiti u interesni savez s drugim političkim zajednicama i/ili nacionalnim državama, pa tako i s Austrijom i Mađžarskom, ali samo na temelju novoga međunarodnog ugovora; 11) *Program o političkom savezu južnoslavenskih naroda u Monarhiji*, koji se temelji na južnoslavenskoj ideji saveza južnoslavenskih naroda u Monarhiji i to kao političkog saveza.¹²

Hrvatski nacionalni program, odnosno *Osnove* i *Programi*, koje su izradili Hrvatski sabor i intelektualci u različitim strankama i društvima, u formalnom i sadržajnom smislu politički je temelj stvaranju hrvatske države te konstituiranju hrvatske nacije, koji će se tomu približiti tek potkraj 19. st., a ostvariti u punom smislu u 20. stoljeću. Hrvatski je nacionalni program važan jer pokazuje hrvatski narod kao jedinstveno političko tijelo, koje se želi samokonstituirati u okviru suverene nacionalne države. *Osnove* su, međutim, pokazale i kako takva težnja nije samo odraz nužde, nego je pokazatelj vrijednosne orijentacije hrvatskih intelektualaca u smjeru razvijenih zapadnoeuropskih društava, koja su u prethodnom stoljeću odbacila feudalni poredak utemeljen na apsolutizmu i hegemoniji i formirala građanska demokratska društva zasnovana na narodnoj suverenosti.¹³

¹² Vidi P. Korunić, *Radovi*, 31 (1998), str. 9 – 39, 17 – 19.

¹³ Ivan Mažuranić tako 10. travnja 1848., pozivajući Mađžare da odustanu od hegemonističke politike i priznaju ravnopravnost ostalih naroda u Ugarskoj, u proglasu »Hervati Mađjarom« u zaglavljju proglasa koristi se krilaticom Francuske revolucije iz 1789. »*Liberté, égalité, fraternité*«, kojom je francuski narod, na temelju slobode, jednakosti i bratstva stvorio homogeno političko tijelo te formirao republiku kao modernu nacionalnu državu, s francuskom nacijom kao izvorom suverenosti.

Osnova za utemeljenje narodne vojske u Trojedinj kraljevini

Osim navedenih *Osnova*, osobito onih o teritorijalnoj cjelovitosti Trojedne kraljevine, stvaranju suverene države, zakonodavne (Sabor) i izvršne (Bansko vijeće) vlasti, iznimno je važna i *Osnova za utemeljenje narodne vojske u Trojedinj kraljevini*. *Osnova* će pokazati povijesnu težnju hrvatskoga naroda za utemeljenjem vlastite države koja bi počivala na volji naroda, odnosno narodnoj suverenosti. Narodnosni temelji, koje je postavila *Osnova*, pokazat će se prisutnima u sljedećim pokušajima stvaranja narodne vojske, osobito u partizanskom pokretu započetom u Hrvatskoj za II. svjetskog rata i odlukama ZAVNOH-a kao hrvatskoga političkoga tijela, ali i AVNOJ-a, koji je, kao što je to i *Osnova*, utemeljen na južnoslavenskoj ideji, sve do Domovinskoga rata i stvaranja samostalne i suverene Hrvatske sa Zborom narodne garde, odnosno vlastitom Hrvatskom vojskom. Osnova se temelji na: 1. južnoslavenskom savezu Trojedne kraljevine s Vojvodinom srpskom, Slovenijom i Istrom u sklopu Austrije, 2. ustavnim slobodama i jednakosti pred zakonom svih državljana toga saveza, 3. jednakim pravima i obvezama između jugoslavenskoga saveza i ostalih pokrajina u sklopu Monarhije i 4. vojnim izjednačenjem Provincijala s Krajinom te političkim izjednačenjem ostalih upravnih i pravosudnih organa Provincijala i Krajine na čelu s odgovornom vladom. »Po ovih načelih valja nam: narodnu vojsku i narodnu vladu ustrojiti.«¹⁴ Narodna bi vojska čuvala slobodu i bila jamstvo za ostvarenje svih posebnih nacionalnih ciljeva hrvatske politike. Stvaranje narodne (nacionalne) vojske stvar je nužde kojom bi Hrvatska očuvala vlastitu egzistenciju u svijetu koji ju okružuje, ali i stvar političke realnosti očitovane u nuždi stvaranja nacionalne države kao jamca očuvanja takve egzistencije. Zbog toga i *Osnova* navodi nužni razlog stvaranja vojske. »Poglavita pitanja, koja nam se u tom odnošenju sama po sebi postavljaju jesu ova: 1. Šta će biti iz nas ako se Niemci, Magjari i Turci u zajedničkom interesu podjarmljenja slavljanskog življa slože? 2. Šta će biti iz nas ako se sadašnja Austrija razpane? 3. Šta će biti iz nas, ako se povodom teženja talianskog i niemačkog za emancipaciom od Austrije ili poradi istočnog pitanja europski rat zametne, pa po prirodnom sliedstvu ona tri gorostasa europska: Romanizam, Germanizam i Slavizam, na bojište stupe, te što naravno sliedi Magjarizam i Turkizam sa perviem se slože.«¹⁵ Da bi se u tom smislu – u duhu ustavnih načela – organizirala narodna obrana, koju može osigurati samo novo ustrojstvo narodne vojske, nužno je da se Vojna krajina ujedini s Banskom Hrvatskom (Provincijal), odnosno da se izjednače kako u pogledu ustrojstva nove vojske, tako i u svakom drugom pogledu, u upravi, sudstvu, obrazovanju, građanskim slobodama itd. »Velika i neprocienjiva usluga i važnost sličnog zavoda u vojničkoj krajini našoj, prinudjava nas sama po sebi, da mi

¹⁴ *Osnova za utemeljenje narodne vojske u Trojedinj Kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj*, Bèrzotisak Franje Župana, Zagreb 1849., str. 4.

¹⁵ *Isto*.

pod ustavnim načeli također u provincijalu narodnu vojsku i to ne po absolutističnoj systemi dosadašnjoj krajiškoj, već po ustavnom duhu narodne obrane zametnemo, da tim načinom krajinu sa provincijalom posve izjednačimo, dižući provincijalne pokrajine naše na stupanj aktivni vojničke krajine: a ne puštajući krajinu na stupanj passivni pokrajinah provincijalnih.«¹⁶

Osnova nema samo vojno-ustrojbenu važnost, štoviše, treba ju promatrati ponajprije kao politički dokument, koji bi ako bi se ostvario, pretpostavljao izmjenu postojećega političkoga sustava, što bi značilo bitnu političku reformu Monarhije.¹⁷ Naime, u *Osnovi* se na teritoriju Trojedne kraljevine traži stvaranje narodne vojske, koja bi bila sastavljena od stanovnika Banske Hrvatske i Slavonije, a naknadno i Dalmacije, a koja bi bila odgovorna Banskome vijeću, odnosno vladi Trojedne kraljevine. Takav aranžman pretpostavlja 1), postojanje Trojedne kraljevine kao političkog subjekta i 2), zahtijevao bi federalizaciju Habsburške Monarhije, jer je vojska odgovorna vladi Trojedne kraljevine, što je vidljivo i u dokumentu (»najpoglavitija promjena u systemi vojničkoj jest osnovano sjedinjenje krajine i provincijala u obziru vojničkom, jer politično sjedinjenje tim se već napèrvostavlja.«¹⁸). U tom smislu *Osnova* nadilazi vojno-ustrojbeni karakter i jedinstven je politički dokument kojim se nastoji u potpunosti eliminirati ostatke feudalnoga staleškoga sustava, formalno ukinutoga 1848. godine te pretvoriti Habsburšku Monarhiju u federativnu državu s Trojednom kraljevinom, odnosno Hrvatskom kao njezinom federalnom jedinicom. *Osnova* je predviđala da hrvatsko-slavonska vojska tek u slučaju potreba, a to je rat protiv vanjskoga neprijatelja, brani integritet Monarhije. Stanje u vojnome sustavu bilo je takvo da je pravo proglašavanja insurekcije pripadalo Hrvatskom saboru, a glavni zapovjednik vojske bio je ban. Ta feudalna vojska bila je hrvatska samo po sastavu, ali ne i po namjeni, jer je Trojedna kraljevina bila dio vojnoga sustava Habsburške Monarhije. Istodobno je hrvatski teritorij (Hrvatska i Slavonska krajina) kao izdašna baza za popunu vojnih jedinica Monarhije bio pod izravnom upravom Dvorskoga ratnoga vijeća u Beču¹⁹, a činjenica da su se hrvatski vojnici za revolucionarnih zbivanja borili u Italiji pod izravnim zapovjedništvom maršala Radetzkog izazivala je otpor domaćega stanovništva. Stoga se već u zahtijevanjima naroda traži stvaranje narodnih gardi domaće vojske koja će ponajprije braniti hrvatski teritorij. Tako je

¹⁶ *Isto*, str. 6.

¹⁷ *Osnova* traži »a) izjednačenje provincijala hrvatsko – slavonskog sa krajinom u obziru bojničkog ustrojenja; b) izjednačenje upraviteljstva i pravosuđa između krajine i provincijala, ne po sadašnjem pravcu ni krajiškom ni provincijalnom, već po duhu ustavne slobode i jedinstvenosti odgovorne vlade.« (*Isto*, str. 7).

¹⁸ *Isto*, str. 12.

¹⁹ F. Močanin, *Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st.* Arhivski vjesnik 34–35 (1991–1992), 35–36, str. 157–163, 157.

Magistrat Zagreba 18. III. 1848. godine odlučio osnovati narodne straže radi osiguranja mira, imovine i osobe, što je Banskome vijeću postao obrazac za organiziranje ostalih narodnih straža.²⁰

Za svojega postojanja od ožujka 1848. do kolovoza 1849. godine narodne čete prošle su razvojni put od slabo organiziranih redarstvenih jedinica lokalnoga značaja do vojnih formacija koje štite hrvatski teritorij. Ključna je uloga u tom razvoju bila uloga Bojnog odsjeka Banskoga vijeća, koji je trebalo postati hrvatsko vojno ministarstvo i ostvariti ustroj hrvatske vojske.²¹ Važno je što je takva namjera značila novu koncepciju hrvatske vojske kao nacionalne, koja se temelji na općoj vojnoj obvezi i koja ima namjenu i obvezu braniti teritorijalni integritet Trojedne kraljevine. Također je važno i to da je uvježbavanje vojnih jedinica i zapovijedanje njima zamišljeno kao centralizirano u središnjoj hrvatskoj vojnoj oblasti (Bojni odsjek), a to znači jedinstven zapovjedni lanac i homogenizacija vojske po uzoru na moderne nacionalne vojske. »Ovo namjeri pruža nam ustavni zavod narodne obrane (Nationalgarde) i sadašnje okolnosti naše domovine najbolju priliku. Narodna obrana ima po ustavnim načelima ustavnu slobodu i zakonitost države štiti i brani. Za postići tu namjeru mora se narodna obrana svakojako vojnički urediti.«²² Takav ustroj, dakako, naišao je na otpor u konzervativnim krugovima koji su nastojali sačuvati temelje feudalne vojske. Pojedine su se županije protivile jedinstvenoj vojsci s centraliziranim upravljanjem smatrajući da to dokida tradicionalnu županijsku autonomiju, odnosno željele su da narodne čete budu županijskom vojskom. Napose su se protivile i novom bojnom popisu i mogućnosti uvođenja opće vojne obveze, koja bi mogla obuhvatiti i županijske činovnike.²³ Zbog toga su konzervativni krugovi, ali i sâm Jelačić, zbog odnosa s Bečom izbjegavali priznati novi ustroj hrvatske vojske. Jelačić je zazirao od javnog objavljivanja *Osnove* te je upozoravao Bansko vijeće da se ne miješa u ingerenciju Vrhovnoga vojnoga zapovjedništva, jer u protivnom slabi jedinstvo zapovijedanja postojećom vojskom.

Zaslужni pojedinci za utemeljenje novog ustroja hrvatske nacionalne vojske bili su, među ostalima, Petar Preradović, Ognjoslav Utješenić Ostrožinski, Aleksa Kukuljević, Ljudevit Vukotinović i dr. Vukotinović je tako u svojim člancima pokazivao istinsku namjeru utemeljenja nacionalne vojske povezivanjem vojnoga, političkoga i nacionalnog aspekta, ističući kako namjena takve vojske nije samo obrana od

²⁰ Iveljić, I.: *Pokušaj stvaranja hrvatske vojske 1848/49. godine*. Časopis za suvremenu povijest 24 (2), str. 47–58, 49.

²¹ *Isto*, str. 53.

²² *Osnova za utemeljenje narodne vojske u Trojedinj Kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj*, str. 6.

²³ Iveljić, I.: *Pokušaj stvaranja hrvatske vojske 1848/49. godine*, str. 53.

Madžara, nego i težnja prema određenom političkom i društvenom uređenju. Slično je istupao i Kukuljević, pokazujući kako je Monarhija održiva jedino ako se prihvati ujedinjenje i prevaga slavenskoga svijeta, a za nacionalnu je vojsku važno da se utemelji na ideji slavenstva, jer je to jedini put u odbacivanju germansko-ugarske prevlasti.²⁴ Šulek je za tu prigodu s madžarskoga jezika preveo 12 vojnih knjižica (pravilnik, vježbovnik, naredbenik) nastojeći stvoriti hrvatsko vojno nazivlje. Za samu je *Osnovu* važno to što je njezin program bio usmjeren prema stvaranju narodne vojske na načelu jednakosti pred zakonom, a narodna vojska branila bi ustavnost i zakonitost države, odnosno »da mi u slučaju na prieteće pogibelji, što višu po načelu jednake dužnosti prama domovini izabranu vojničku silu, dobro oboružanu, odievenu, u oružju uviežbanu, koliko moguće malenim troškom na noge dignuti možemo.«²⁵ Važan cilj *Osnove*, kako stoji i u njezinu podnaslovu, političko je povezivanje i u vojnom smislu izjednačivanje Vojne krajine i Provincijala, što bi značilo donekle militarizaciju civilnoga područja, no na taj bi se način oslabila izravna vlast Beča u području Vojne krajine. U pitanjima ustrojstva vojske *Osnova* se oslanjala na organizaciju pruske i badenske vojske. Vojno sposobno stanovništvo podijeljeno je u 6 dobnih skupina od 20. do 50. godine života.²⁶ Važno je također i to da je Hrvatska vojska trebala imati 60 000 vojnika i bila bi, u ratnim operacijama, poseban a ne, kao do tada, integralni dio austrijske vojske.²⁷

Narodna je vojska raspuštena banskom naredbom Josipa Jelačića od 30. VIII. 1849. godine, a razlog tomu bio je dijelom vojne naravi a dijelom političke. Jelačić je smatrao važnijom pobjedu protiv Madžara i bečkih revolucionara, pa je priznavanje narodne vojske značilo slabljenje jedinstva regularne monarhijske vojske. Zbog toga je već od rujna 1848. zahtijevao od Banskoga vijeća da provede regrutaciju za redovnu regimentu nadvojvode Leopolda, kojom je sam zapovijedao. Bansko se vijeće tomu protivilo i nije bilo suglasno s Jelačićevim zahtjevom za novačenjem vojske koja bi se borila izvan teritorija Trojedne kraljevine, ponajprije stoga što bi se time zadiralo u nadležstvo Hrvatskoga sabora. Vijeće je predložilo odluku o odgodi novačenja, a ne bude li to moguće, neka se uvjetuje da se Leopoldova pukovnija smatra narodnom i da brani Trojednu kraljevinu.²⁸ Ban je bio primoran donijeti tešku odluku i raspustiti jedinice narodne vojske, čime je pokušaj stvaranja opće hrvatske nacionalne vojske odgođen za 20. stoljeće.

²⁴ *Isto.*

²⁵ *Osnova za utemeljenje narodne vojske u Trojedinj Kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj*, str. 5.

²⁶ *Isto*, str. 15.

²⁷ Markus, M.: *Hrvatski politički pokret 1848 – 1849. godine*. Dom i svijet, Zagreb 2000., str. 305.

²⁸ *Isto.*

Zaključak

Iako je hrvatska politika 1848–49. doživjela neuspjeh, stvorene su osnovne ideje koje će obilježiti hrvatska politička nastojanja do 1918. i započeti preobrazbu Hrvatske u moderno građansko društvo. O tom svjedoči i *Osnova za utemeljenje narodne vojske u Trojedinj kraljevini hrvatsko – slavonsko – dalmatinskoj*, jedinstveni politički i vojni dokument u povijesti hrvatskoga naroda i njegove težnje za stvaranjem vlastite slobodne i suverene države. *Osnova* kao dokument, ali i politički program, temelji se na nekoliko vrijednosti koje u bitnome određuju kontinuitet političke opstojnosti hrvatskoga naroda i njegove težnje za državnosti. Prvo, u *Osnovi* je sadržana ideja stvaranja samostalne hrvatske države (Trojedne kraljevine) s ograničenim suverenitetom, budući da se polazi od preustroja Habsburške Monarhije u federalnu državu s Trojedinom kraljevinom i ostalim austrijskim zemljama kao njezinim federalnim jedinicama. Drugo, kao pretpostavka prvoga, Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija pretpostavlja se samostalnom političkom zajednicom s autonomnim političkim sustavom zakonodavne, izvršne i sudbene vlasti te s hrvatskim jezikom kao službenim. Treće, *Osnova* se temelji na ideji slavenskoga jedinstva odnosno interesnoga povezivanja slavenskih zemalja unutar Monarhije radi zadobivanja političke i vojne moći. Tvorcima dokumenta, pod utjecajem ilirskoga pokreta, svjesni su kako je slavensko jedinstvo jedini put u ostvarenju slobode hrvatskoga i drugih slavenskih naroda. Četvrto, *Osnova* pokazuje spremnost hrvatskoga naroda da prihvati moderne europske demokratske tokove u prihvaćanju narodne suverenosti i monopola naroda da utemeljuje svoje političke institucije preko kojih donosi vlastite političke odluke. Peto, *Osnova* kao *Zakon o narodnoj vojsci* sadrži potpunu i detaljnu razradu stvaranja i ustroja hrvatske narodne vojske po uzoru na moderne države 19. stoljeća. U ondašnjim povijesnim okolnostima *Osnova* nije mogla zaživjeti, no utrla je put sljedećim naraštajima hrvatskoga naroda koji će uspjeti ostvariti slobodu i samostalnost hrvatske države s vlastitom vojskom kao jamcem njezine slobode i suverenosti.

A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING THE BASE FOR FOUNDATION OF THE PEOPLE'S ARMY IN THE TRIUNE KINGDOM OF CROATIA, SLAVONIA AND DALMATIA

Goran Sunajko

The Miroslav Krleža Institute of Lexicography

SUMMARY: The paper shows the importance of the document *Base for foundation of the People's Army in the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia (Osnova za utemeljenje Narodne vojske u Trojedinj kraljevini hrvatsko – slavonsko – dalmatinskoj)*, as one of the most important documents the Croatian Parliament (*Sabor*) issued in the period of European revolutionary upheavals (1848–

1849). In addition to showing the program for the creation of the Croatian army as a national army, it is regarded as an extraordinary political document that goes beyond military issues and contributes to the attempt of establishing the sovereign Croatian state with an autonomous political system and the institutions that should be responsible to Croatian people as an origin of sovereignty.

Keywords: *Triune Kingdom (Trojedna kraljevina), Revolution 1848 – 49, People’s Army, Croatian National Program, Croatian Parliament (Sabor), Civil Council (Bansko vijeće), Croatian Military Border (Vojna krajina), Civil Croatia (Banska Hrvatska).*